

„Horfinn Eden“ Fell í skrifum Þórbergs

Soffía Auður Birgisdóttir

Þórbergur Þórðarson: *Um lönd og lýði*

Það var skelfilegt, hvað fólk var búíð að týna miklu af því, sem komið hafði fyrir í byggðinni, og ég skildi vel af hverju það var, eftir að ég fór að halda dagbók. Það var af því, að það hafði aldrei haldið dagbók, aldrei skrifað neitt hjá sér. Þess vegna er allt það fína gleymt, aðeins hrossalegustu viðburðirnir, sem hafa varðveitt, svona meira eða minna og margt afbakað.

Fellsfjall

Það var mikil hátíð að horfa í vestur frá Hala í bjartviðri á daginn og tunglsljósi á kvöldin. Þvers fyrir hávestrinu stóð Fellsfjall, tæplega klukkutíma-gang frá bænum. Það var eins og það gengi í suður fram úr fjallgarðinum, sem lá bak við endilanga byggðina frá norðaustri til suðvesturs.

Fellsfjall

Manni fannst það vera nákvæmlega eins og það ætti að vera. Það vantaði ekkert í það, og þar var engu ofaukið, og manni fannst allt í því vera á réttum stað. Það var listaverk, sem hinn ónefndi meistari hafði sett svona á þennan stað handa fólkinu til að horfa á, svo að það yrði andlegra í sér.

Meistaraverkið mikla

Þegar ég stóð lítið fífl úti á vestra hlaðinu á Hala, sá ég hátt fjall langt í burtu í vestur frá bænum og annað fjall meira en helmingi hærra rétt vestan við það. Svo varð ég stærri, og þá hætti þetta að vera fjall. Það var bara hár hóll neðan undir fjallshlíðinni, og milli hans og hlíðarinnar lá gatan, sem var alfaravegur. Þegar ég var búinn að læra að stíga niður vegalengdir, þá var þessi hóll aðeins 200 faðma frá bænum og 105 faðma langur, en ég fann engin ráð til að vita, hvað hann væri hár. Fjallið, sem hafði verið rétt vestan undir honum, var nú komið næstum klukkutíma gang vestur frá honum. Það var meistaraverkið mikla, sem kallað var Fellsfjall.

Um lönd og lýði

Fyrrmeir náði byggðin lengra í vestur. Þá stóð bær sunnan undir Fellsfjalli, röskan tuttugu mínútna gang í suðvestur frá efribænum. Hann hét Fell. Svo hefur fjallið heitið í upphafi og bærinn þá sennilega verið kallaður undir Felli. En síðar hefur verið farið að kalla bæinn Fell og fjallið Fellsfjall.

Fellsbærinn stóð á sléttu, um 40 faðma frá rótum fjallsins. Bæjartættur sáust ennþá frá Reynivöllum, og það var auðséð, þegar maður kom að þeim, að þarna hafði einhverntíma verið höfðingjabær.

Um lönd og lýði

Fell var líka mikil jörð á sínum blómatímum, metin til hundrað hundraða. Hún átti lönd öll þangað vestur, sem Breiðá fellur nú á Breiðamerkursandi. [...] Á glæsitímum Fells hefur mikill hluti þessa lands verið grasi og skógi vaxin slétta. En í mínu ungdæmi var öll þessi víðátta hulin sandi og jökli. Það var austurhluti Breiðamerkursands og Breiðamerkurjökuls. Auk þess átti Fell alla beit í Fellsfjalli og Veðurárdal og miklar og rekasælar fjörur, selveiði í ósum og lónum á Breiðamerkursandi og sennilega mávsvarp og skúmsvarp úti á sandinum, en þá hefur sandurinn verið miklu styttri en hann varð síðar og aðall hans sennilega legið á svæðinu í grennd við Breiðá.

Um lönd og lýði

En svo fór jökullinn að vaða niður Fellslönd með sívaxandi hraða, og vötnin, sem undan honum féllu, óxu að magni og köstuðu sér til og frá um sléttuna og breyttu þessu mikla landi með aðstoð búpenings og vinda í nakta sandauðn, og jökulhellan fylgdi á eftir.

Um lönd og lýði

Þannig höfðu jökull, vötn og vindar og munnar búpenings og hendur manna gengið öldum saman á hin miklu og blómlegu Fellslönd, mjög hægt og bítandi framan af, en jökullinn, vötnin og vindarnir með sívaxandi afköstum, þegar tímar liðu, þar til tortímingin var fullkomnuð á síðari hluta nítjándu aldar, og hið forna höfuðból á sléttunni undir fjallinu lagðist í eyði. Það mun hafa verið í kringum 1860 og gerðist með sviplegum hætti.

Um lönd og lýði

Upp úr því brá svo við, að meiri ókyrrð fór að komast í jökulinn en verið hafði og hann herjaði fram með meiri hraða, og vötnin gerðu æ meiri usla í Fellslöndum, þar til þetta hundrað hundraða höfuðbók var grafið í sand og leir.

Um lönd og lýði

Það hefur verið ákaflega fallett í Fellsseli. Fellsfjall, Reynivalla-fjöllin og Breiðabólstaðarklettarnir með öllum klettabeltunum í norðri og norðaustri og allt með grænum hlíðum neðan til, lengra í norðaustri Borgarhafnarfjallið með skálina í Fallastakkanöfinni sem hægt var að sjá í dagsmörkin, og lengst í burtu, í austurnorðaustur Nesjafjöllin með Rustanöfina og Hornið fremst, eins og það stæði úti í sjónum, og Örafajökull bjartur og stórkostlegur í vestri og norðvestri og Breiðabólstaðarlónið eins og endalaus spegill í norðaustri neðan undir grænum fjallabrekkunum, og sjávarhljóðið með dýpt alheimslífsins í suðri.

Um lönd og lýði

Það hefur verið skemmtilegt að liggja úti á selbalanum í sólskini og horfa á alla þessa náttúru og hlusta á alheimslífið, og enginn til að segja: „Flatmagaðu nú ekki þarna eins og helvítis ómagi!“ Ég hugsaði oft um smalann í Fellsseli, hvað hann hefði átt gott, svona langt frá öllum. Og þegar ég var kominn á seytjanda árið, fór ég líka að hugsa um selstúlkuna. „Það er einkennilegt að hafa ekki lengur í seli.“

Um lönd og lýði

Hvílík dýrð að ferðast um Breiðamerkursand, ef maður hefði haft sona dagbækur alla tíð frá upphafi Íslandsbyggðar yfir þetta fagra hérað, sem nú var horfið og týnt úr sögu landsins. Það hefði verið eins og fletta mörgum albúmunum, fullum af allslags myndum. Þá hefði maður alltaf getað verið að horfa á eitthvað bak við aunina og alltaf verið að segja við sjálfan sig alla ferðina yfir sandinn: Þarna var þetta, þetta var sona, þarna gerðist merkileg saga. Þarna var Borgarhóll, þarna hóllinn, þarna borgin, þarna bærinn. Þarna voru þá Brennhólar, og þarna sást loginn, nákvæmlega þarna, samkvæmt dagbók Jakobs prests á Kálfafellsstað. Hann var skyggn og forspár. Þarna stóð Fellssel. Þarna voru smalinn og stúlkan í selinu. Þá var fagurt af háu malarhólunum.

Þá dundu hörmungarnar yfir. Höfðingjar landsins lögðust í innanlands-styrjaldir sakir heimsku sinnar, sem ginnti þá til fégræðgi og valdafíknar, og seldu svo land sitt og þjóð undir yfirráð erlends einvaldskonungs og bundu þar með margar kynslóðir á klafa fátæktar, hungurs, kúgunar og margslags vesaldóma, og þá tóku veðrin að spillast, sólfar varð minna, úrfelli meira, kuldar harðari, skógar eyddust og álfar flúðu í kletta og dísir hurfu úr lofti, og Breiðamerkurjökull vaknaði af löngum svefni og tók að vaða niður sléttuna [...].

HÁSKÓLI ÍSLANDS

RANNSÓKNASETUR Á HORNAFIRÐI